

УДК 2:179.7

DOI <https://doi.org/10.52761/3041-1777.2025.20.8>

БІБЛІЙНО-БОГОСЛОВСЬКІ АСПЕКТИ САМОЗАХИСТУ У КНИГАХ СТАРОГО ЗАВІТУ

Андрій ЯЦИШИН

доктор філософії з богослов'я,
завідувач кафедри богослов'я, перший заступник директора і науковий
співробітник Науково-дослідного інституту капеланства,
ПЗВО «Івано-Франківська академія Івана Золотоустого»,
вул. Софрона Мудрого, 22, м. Івано-Франківськ, 76019, Україна
e-mail: yatsyshyn.a@ifaiz.edu.ua
ORCID: [0000-0002-1806-3603](https://orcid.org/0000-0002-1806-3603)

Дмитро НАГОРНЯК

студент II курсу освітньо-професійної програми «Богослов'я» спеціальності
041 «Богослов'я» освітнього рівня магістра,
ПЗВО «Івано-Франківська академія Івана Золотоустого»
вул. Софрона Мудрого, 22, м. Івано-Франківськ, 76019, Україна
e-mail: ndmitro365@gmail.com
ORCID: [0009-0002-8142-1351](https://orcid.org/0009-0002-8142-1351)

Бібліографічний опис статті: Яцишин А., Нагорняк Д. (2025). Біблійно-богословські аспекти самозахисту у книгах Старого Завіту. *Добрий Пастир: науковий вісник Івано-Франківської академії Івана Золотоустого. Богослов'я. Філософія. Історія. 20*, 102–110. <https://doi.org/10.52761/3041-1777.2025.20.8>

Стаття присвячена біблійно-богословському осмисленню питання самозахисту в світлі старозавітної традиції. У центрі дослідження перебувають історичні, законодавчі та поетичні тексти Святого Письма, які окреслюють межі допустимого застосування сили та формують етику відповідальності за захист життя і спільноти. Особлива увага приділяється богословському значенню текстам Бут. 9:6, Вих. 22:1, Прип. 24:11, Проп. 3:8, а також образу Давида як носія «богослов'я воїна», у якому поєднуються довіра до Божого Провидіння та відповідальна дія. Дослідження демонструє внутрішню узгодженість біблійної традиції, у якій сила не абсолютизується, проте й не відкидається апріорно, а оцінюється з огляду на справедливість мети, моральну необхідність і підпорядкування Божій волі.

Ключові слова: самозахист, застосування сили, біблійна етика, Давид, справедливість, Старий Завіт, моральна відповідальність.

Andriy YATSYSHYN

Doctor of Philosophy in Theology,

Head of the Department of Theology, First Deputy Director and Research Fellow of the Chaplaincy Research Institute,

*PHEI «Ivano-Frankivsk Academy of Ivan Zolotoustyj»,
Sofron Mudryy str., 22, 76019, Ivano-Frankivs'k, Ukraine*

e-mail: yatsyshyn.a@ifaiz.edu.ua

ORCID: [0000-0002-1806-3603](https://orcid.org/0000-0002-1806-3603)

Dmytro NAHORNIAK

*2nd year student of the educational and professional program «Theology», specialty
041 «Theology», master's level*

*PHEI «Ivano-Frankivsk Academy of Ivan Zolotoustyj»,
Sofron Mudryy str., 22, 76019, Ivano-Frankivs'k, Ukraine*

e-mail: ndmitro365@gmail.com

ORCID: [0009-0002-8142-1351](https://orcid.org/0009-0002-8142-1351)

Постановка проблеми. Питання допустимості застосування сили належить до числа найскладніших у біблійній етиці, оскільки поєднує заповідь про недоторканність життя з реальністю історичних конфліктів і необхідністю захисту невинних. Святе Письмо проголошує заборону вбивства як фундаментальний моральний принцип, водночас у його текстах присутні норми й наративи, що визнають легітимність оборони за певних умов. Така напруга потребує богословського осмислення, яке дозволяє уникнути як однобічного абсолютизування ненасильства, так і некритичного виправдання сили. У сучасному контексті ця проблема набуває особливої актуальності, оскільки вимагає з'ясування внутрішньої логіки біблійного свідчення щодо меж застосування сили та відповідальності за збереження життя і морального порядку.

Мета роботи. Метою статті є здійснити біблійно-богословський аналіз старозавітних текстів, що стосуються питання застосування сили та самозахисту, і показати їхню внутрішню концептуальну узгодженість. Завданням дослідження є з'ясувати богословське підґрунтя принципу відповідальності за пролиття крові, розкрити значення законодавчих приписів щодо оборони дому та життя, а також окреслити богословський зміст воєнних наративів, зокрема постаті Давида, у світлі категорій справедливості, довіри до Бога та моральної відповідальності.

Виклад основного матеріалу. Єврейське право, зафіксоване в текстах Старого Завіту, стало одним із ключових джерел формування ранньохристиянської етичної рефлексії, зокрема в питаннях самооборони та захисту ближнього. Християнські автори різних епох неодноразово зверталися до цих норм, визнаючи їхню засадничу роль. Водночас єврейська правова традиція має самостійне значення як одна з найдавніших трансрегіональних правових систем.

Після вавилонського завоювання Юдеї у 587 р. до н. е. частина населення була депортована, тоді як інша залишилася на батьківській землі, що згодом сприяло формуванню єврейських громад поза межами Юдеї, зокрема в

Олександрії та Єгипті. Після поразки повстання проти Риму в 70 р. н. е. процес розсіювання значно посилюється, охопивши території всієї імперії. У наступні століття єврейські громади виникли по всій Європі та на Близькому Сході; діючи як відносно автономні спільноти, вони впорядковували внутрішнє життя згідно з єврейським правом і підтримували зв'язки між собою саме через цю спільну нормативну основу¹.

Центральним положенням раннього біблійного морального порядку є заборона вбивства, поєднана з вимогою суворої відповідальності за пролиття людської крові. У книзі Буття це сформульовано так: «Хто проливає кров людини, того кров буде пролита людиною; бо на подобу Божу створено людину» (Бут. 9, 6). Цей текст функціонує не лише як правова норма, але й як богословське обґрунтування недоторканності людського життя, адже апеляція до образу Божого підкреслює його внутрішню та невід'ємну гідність².

Проаналізуємо кілька старозавітніх текстів, що стосуються означеної теми, починаючи з уже згаданого фрагмента з книги Буття (Бт. 9, 6). Показово, що норма про смертну кару за вбивство не була застосована ретроспективно до Каїна, першого вбивці, що, ймовірно, пов'язано з початковим етапом розвитку людського суспільства та його малою чисельністю. Хейдок і Менохіус розглядають це як свідчення перехідного характеру божественної справедливості, тоді як у Бут. 9, 6 вже чітко стверджується справедливість смертної кару за вбивство. Кальмет, своєю чергою, підкреслює, що цей принцип надає легітимні повноваження судовій владі здійснювати законну кару, чітко відмежовуючи її від свавільного насильства. Заповідь «Не вбивай» слід тлумачити в межах цього богословсько-правого горизонту. Вона не встановлює безумовної заборони будь якого позбавлення життя, а спрямована насамперед проти незаконного вбивства, зокрема актів особистої помсти чи самосуду. Таким чином, біблійна традиція чітко розмежовує приватне насильство та здійснення правосуддя через легітимні правові механізми³.

Уривок про вбивство подає Книга Вихід (Вих. 22, 1): якщо злодія схоплять під час нічного влому і він помре від удару, «нема злочину крові». Текст визнає право господаря захищати дім навіть із ризиком смертельної сили. Це відбиває ширший принцип: життя і дім як простір сім'ї – дари, довірені Богом. Тому моральна оцінка відрізняє заборонене вбивство від вимушеної самооборони для збереження життя. Самозбереження в умовах безпосередньої загрози постає як легітимна дія. Норма також підкреслює особисту відповідальність за безпеку дому, що розумівся не лише матеріально, а як осередок благословенного сімейного життя. Закон Виходу захищає цей священний простір, подаючи

¹ Kopel D., Gallant P., Eisen J. The Human Right of Self-Defense. 2007. P.55.

² Kopel D. The Torah and Self-Defense. Penn state law review. Vol. 109:1. 2004. P. 18.

³ Bible Commentaries. Genesis 9. Haydock's Catholic Bible Commentary. URL : <https://www.studylight.org/commentaries/eng/hcc/genesis-9.html?utm> (дата звернення: 18.12.2025.)

оборону дому як моральний обов'язок. Оскільки таке право коріниться в Божому законі, його розуміють як невід'ємне, а не похідне від людських інституцій⁴.

Важливим старозавітнім аргументом на користь допустимості сили в межах Божого задуму є Псалом 144, що формує богословське підґрунтя розуміння законної війни й самооборони. Слова Давида: «Благословен Господь, моя скеля, що навчає руки мої до бою» (Пс. 144, 1) – це не лише поезія, а вираз світогляду, де військова вправність не протиставляється святості, якщо служить справедливій меті. Хоч Давид і не був воїном, коли виступив проти Голіафа, перемогу він пояснює Божим Провидінням. Тут окреслюється принцип: людська дія в бою не відділена від Божої суверенності. Легітимність сили визначається не владолюбством чи помстою, а захистом життя й цілісності спільноти. Визнаючи, що Бог навчає його війни, Давид стверджує: справедлива збройна дія не оскверняє віру, а може бути формою обов'язку⁵.

У сучасній богословській мові цей уривок узгоджується з традицією справедливої війни, як її сформульовано в моральному вченні Католицька Церква. Попри те, що мир залишається ідеалом, застосування сили може бути морально виправданим для захисту невинних, утвердження справедливості та збереження суспільного порядку. Отже, псалом подає не лише духовну рефлексію над війною, а й модель етично вмотивованої оборони, що спирається на смиренність як довіру до Божого Провидіння⁶.

Попри визнання права на застосування зброї у виняткових випадках, Біблія чітко окреслює ситуації, де вбивство є несправедливим і вимагає спротиву. У Прип. 24:11 читаємо: «Рятуй тих, що на смерть тягнені, | і від засуджених на страту не відступай». Цей текст наголошує на моральному обов'язку захищати невинних, продовжуючи біблійну лінію оборони тих, хто зазнає загрози несправедливого чи передчасного знищення⁷.

В історії Ізраїлю траплялися самочинні страти, як у випадку каменування Стефана натовп без суду сам вирішив вчинити цю розправу (Ді. 7) та інших поспішно засуджених. Ісус Христос, виявляючи милосердя, захистив жінку, звинувачену в перелюбі (Ів. 8, 1–11), показавши можливість уберегти людину від несправедливого покарання. Подібно діяв і Даниїл, який у справі Сусанни викрив неправдиві свідчення (Дан. 13). Заклик Прип. 24:11 стосується й тих, хто потерпає від соціально-економічного гноблення, зокрема бідних боржників (Пс. 71:4). Йдеться про опір будь-якій несправедливості — від незаконної страти до суспільного утиску⁸.

⁴ Barton D. Exodus 22:2 – The Bible and Self-Defense. *Liberty University Law Review: Vol. 8 : Iss. 3, Article 6.* P. 649-650.

⁵ Bible Commentaries. Psalms 143 (144). Haydock's Catholic Bible Commentary. URL : <https://www.studylight.org/commentaries/eng/hcc/psalms-143.html> (дата звернення: 18.12.2025.)

⁶ Koplitz M. The Psalm Project Discovering the Spiritual World through the Psalms - Psalm 144. 2023. P. 8.

⁷ Bible Commentaries. Proverbs 24. Haydock's Catholic Bible Commentary. URL : <https://www.studylight.org/commentaries/eng/hcc/proverbs-24.html> (дата звернення: 18.12.2025)

⁸ Bible Commentaries. Proverbs 24. Haydock's Catholic Bible Commentary. URL : <https://www.studylight.org/commentaries/eng/hcc/proverbs-24.html> (дата звернення: 18.12.2025.)

Вислів «час на війну і час на мир» (Проп. 3:8) з Книга Еклезіяста передає біблійне розуміння, що мир – це не лише відсутність конфлікту, а нерідко плід попереднього протистояння. Писання не возвеличує насильство, однак визнає: окремі форми боротьби, зумовлені Божою волею чи моральною необхідністю, можуть бути складовою встановлення справедливості й тривалого миру⁹.

Промовистим є контраст між правлінням Давида і Соломона. Мир і розквіт за Соломона стали можливими завдяки вже укріпленому Давидом царству після його воєн. Ці війни мали не випадковий, а стратегічний характер: усунення зовнішніх загроз і створення стабільності, необхідної для мирного розвитку. Це відображає принцип, актуальний і для сучасного врядування: тривалий мир інколи потребує складних, але необхідних кроків для нейтралізації небезпек і встановлення порядку¹⁰.

Писання подає й випадки, коли ухилення від рішучих дій у конфлікті означало непослух Богові. Накази, дані Ісус Навину (Євр. 4:1–9) та Саулу (1 Сам. 15:18) щодо війни подані не як агресія, а як здійснення справедливості й забезпечення безпеки народу. Ці приклади показують, що біблійна етика не прирівнює пасивність до праведності. Навпаки, бездіяльність у критичний момент може поглибити шкоду для вразливих і підірвати моральну відповідальність¹¹.

Звертаючись до колективного виміру самозахисту, біблійний погляд на війну тісно пов'язаний із постаттю Давида. Його образ відображає те, що дослідники називають «богослов'ям воїна» – бачення, де поєднуються війна, провідництво і Божий задум. Війна не є периферійною темою його життя, а пронизує розповіді першої книга Самуїла (1 Сам. 16–31), другої книга Самуїла (2 Сам. 1–24), першої книга Хронік (1 Хр. 11–29) та Псалмів (напр., Пс. 18; 144). Ці тексти не лише описують перемоги, а відкривають внутрішній світ того, кого названо «чоловіком за серцем Божим» (1 Сам. 13, 14) і водночас хоробрим та розсудливим воїном (1 Сам. 16, 18)¹².

У Перша книга Самуїла (1 Сам. 17, 37) Давид погоджується вийти проти Голіафа: «Господь, що врятував мене з левиних та ведмежих лап, врятує мене і з рук цього філістимлянина». Саул відповідає: «Іди, й нехай Господь буде з тобою». Давид пов'язує теперішній виклик із попереднім досвідом Божого спасіння. Згадуючи небезпеки пастушого життя, він приписує визволення Богові, а не власній силі. Фраза «Господь визволить мене з руки цього філістимлянина» виражає сталу богословську лінію – довіру до Божої дії, а не до людських ресурсів. Давид виступає не від себе, а від імені Бога Ізраїля. Уривок формує

⁹ Кусьнеж В. Світ Біблії. Подорож Батьківщиною Ісуса Христа. Київ : Кайрос, 2022. С. 186.

¹⁰ Bible Commentaries. Ecclesiastes 3 Everett's Study Notes on the Holy Scriptures. URL : <https://www.studydrive.net/commentaries/eng/ghe/ecclesiastes-3.html> (дата звернення: 18.12.2025.)

¹¹ Bible Commentaries. Ecclesiastes 3 Everett's Study Notes on the Holy Scriptures. URL : <https://www.studydrive.net/commentaries/eng/ghe/ecclesiastes-3.html> (дата звернення: 18.12.2025.)

¹² Capps K. David, man of God and man of war. URL : <https://www.fromthefray.com/david-man-of-god-and-man-of-war/> (дата звернення: 18.12.2025.)

модель самооборони, основаної на вірі, де легітимність сили пов'язується зі справедливістю та Божим мандатом¹³.

У Першій книзі Самуїла (1 Сам. 17, 45) Давид протиставляє озброєному Голіафу власний прихід «в ім'я Господа Саваота», підкреслюючи Божу владу над усіма воїнствами й особливий союз з Ізраїлем. Голіаф спирається на матеріальну силу, тоді як Давид – на божественний авторитет і моральну правоту; образа спрямована не лише проти народу, а й проти Бога. Його дія постає як оборона Божої честі та ідентичності спільноти. Вірш подає богословське підґрунтя самооборони: Давид не агресор, а зняряддя Божої справедливості. Рабинська традиція (Вавилонський Талмуд) навіть змальовує Бога як воїна, а Давида – Його посланцем. Це не просто двобій, а духовно насичений конфлікт, де людська слабкість поєднується з Божим провидінням. Законність сили тут міряється справедливістю справи й Божим схваленням, а не потугою зброї¹⁴.

Після перемоги над Голіафом боротьба Давида не завершилася, а лише набула нових форм. Попереду були тривалі війни з філістимлянами, напружені й драматичні стосунки із Саулом, помазання на царство та громадянський конфлікт із Сауловим сином Ішбаалом. Усе подальше життя Давида супроводжувалося збройними протистояннями з навколишніми народами, що стало невід'ємною частиною його історичної місії. Давид позбавляв життя як воїн на полі бою і ніс відповідальність за смерті як полководець і цар. Проте пророк Натан докоряє йому не за численні втрати у війнах, а тоді, коли він опосередковано спричиняє загибель Урії, намагаючись приховати власний гріх і заволодіти його дружиною. Тисячі смертей у межах воєнних дій не ставляться йому за порушення заповіді «Не вбивай», тоді як смерть Урії стає предметом пророчого осуду. Навіть якби Урія залишився живим у тому бою, Давид усе одно згрішив би проти цієї заповіді, адже мав усвідомлений намір його смерті та цілеспрямовано прагнув здійснити цей задум¹⁵.

Біблійне бачення самооборони постає як складна, але внутрішньо узгоджена етична система, у якій сила не абсолютизується, проте й не відкидається апріорно. Старозавітні тексти, особливо оповіді про Давида, показують, що збройна дія може розглядатися як відповідь віри на реальну загрозу, коли вона підпорядкована Божій волі, справедливості та захисту спільноти. Самооборона не постає актом агресії, а формою відповідальності за життя, союз і моральний порядок.

Законодавчі приписи, зокрема у Книга Вихід, підтверджують право захищати дім і близьких, розрізняючи злочинне вбивство та вимушену оборону. Пророчі й мудрісні тексти доповнюють це виміром захисту невинних від несправедливого насильства. Отже, біблійна традиція формує етику, де

¹³ Bible Commentaries. 1 Samuel 17. Gill's Exposition of the Whole Bible. URL : <https://www.studydrive.net/commentaries/eng/geb/1-samuel-17.html> (дата звернення: 18.12.2025.)

¹⁴ Bible Commentaries. 1 Samuel 17. Gill's Exposition of the Whole Bible. URL: <https://www.studydrive.net/commentaries/eng/geb/1-samuel-17.html> (дата звернення: 18.12.2025.)

¹⁵ Загребельний І. Апостольство меча. Християнство і застосування сили. 2-ге вид. Тернопіль : Крила, 2020. С. 14.

легітимність сили визначається не її інтенсивністю, а справедливістю мети, моральною необхідністю та визнанням Божого верховенства над людською дією.

Висновки. Системний аналіз старозавітної традиції дозволяє ствердити, що біблійне бачення самозахисту формується в межах етики відповідальності за життя, гідність і збереження спільноти. Заповідь про недоторканність людської крові, укорінена в істині про створення людини на образ Божий, не скасовує права на оборону, але встановлює моральні межі застосування сили. Законодавчі приписи, мудрісні настанови та історичні наративи, зокрема постать Давида, засвідчують, що сила стає морально допустимою лише тоді, коли вона спрямована на захист невинних і відновлення порушеного порядку, а не на особисту вигоду чи агресію.

У цьому світлі сучасні моральні оцінки збройної агресії проти України набувають глибшого богословського підґрунтя. Якщо з огляду на критерії *jus ad bellum* йдеться про акт несправедливої агресії, то право народу на самозахист коріниться не лише в міжнародному праві, а й у самій біблійній традиції, яка визнає обов'язок оборони життя і спільноти. Позиція Папи Франциска, який визнав право України на оборону і назвав її спротив проявом любові до Батьківщини, а також висловлювання Папи Лева XIV щодо неприпустимості примусових територіальних поступок і необхідності поваги до суверенного вибору народу, логічно вписуються в цю богословську лінію. Їхні заяви про солідарність із постраждалими від атак на цивільну інфраструктуру та заклики до справедливого миру відображають біблійний принцип захисту невинних і засудження несправедливого насильства.

Таким чином, від старозавітного обов'язку оборони дому й народу до сучасного морального вчення Церкви простежується внутрішня тяглість: мир не може бути наслідком примусу чи капітуляції, а справедливий самозахист — за умови пропорційності та спрямованості на відновлення гармонійного порядку — не є проявом агресії, а постає формою відповідальності перед Богом за збереження життя і гідності людської спільноти.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Загребельний І. Апостольство меча. Християнство і застосування сили. 2-ге вид. Тернопіль: Крила, 2020. - 160 с.
2. Кусьнеж В. Світ Біблії. Подорож Батьківщиною Ісуса Христа. Київ : Кайрос, 2022. 296 с.
3. Святе Письмо Старого і Нового Завіту : в 2-х ч. / пер. о. І. Хоменко; повний переклад, здійснений за ориг. євр., араб. та грец. текстами. Київ : Місіонер, 2020. Ч. 1 : Старий Завіт. 1126 с. ; Ч. 2 : Новий Завіт. 350 с.
4. Barton D. Exodus 22:2 – The Bible and Self-Defense. *Liberty University Law Review*: Vol. 8 : Iss. 3, Article 6. URL : https://digitalcommons.liberty.edu/lu_law_review/vol8/iss3/6/?utm_source=digitalcommons.liberty.edu%2Flu_law_review%2Fvol8%2Fiss3%2F6&utm_medium=PDF&utm_campaign=PDFCoverPages (дата звернення : 18.12.2025.)

5. Bible Commentaries. 1 Samuel 17. Gill's Exposition of the Whole Bible. URL : <https://www.studylight.org/commentaries/eng/geb/1-samuel-17.html> (дата звернення: 18.12.2025.)
6. Bible Commentaries. Ecclesiastes 3 Everett's Study Notes on the Holy Scriptures. URL : <https://www.studylight.org/commentaries/eng/ghe/ecclesiastes-3.html> (дата звернення: 18.12.2025.)
7. Bible Commentaries. Genesis 9. Haydock's Catholic Bible Commentary. URL : https://www.studylight.org/commentaries/eng/hcc/genesis-9.html?utm_source=chatgpt.com (дата звернення: 18.12.2025.)
8. Bible Commentaries. Proverbs 24. Haydock's Catholic Bible Commentary. URL : <https://www.studylight.org/commentaries/eng/hcc/proverbs-24.html> (дата звернення: 18.12.2025.)
9. Bible Commentaries. Psalms 143 (144). Haydock's Catholic Bible Commentary. URL : <https://www.studylight.org/commentaries/eng/hcc/psalms-143.html> (дата звернення: 18.12.2025.)
10. Capps K. David, man of God and man of war. URL : <https://www.fromthefray.com/david-man-of-god-and-man-of-war/> (дата звернення: 18.12.2025.)
11. Kopel D. The Torah and Self-Defense. Penn state law review. Vol. 109:1. 2004. URL : https://www.researchgate.net/publication/228206284_The_Torah_and_Self-Defense 26 p. (дата звернення: 18.12.2025.)
12. Kopel D., Gallant P., Eisen J. The Human Right of Self-Defense. 2007. URL: https://www.researchgate.net/publication/228177997_The_Human_Right_of_Self-Defense (дата звернення: 18.12.2025.)
13. Koplitz M. The Psalm Project Discovering the Spiritual World through the Psalms - Psalm 144. 2023. P. 1-14. DOI: <https://doi.org/10.5281/zenodo.7696249>

REFERENCES:

1. Zahrebelnyi I. Apostolstvo mecha. Khrystyianstvo i zastosuvannia syly. 2-he vyd. Ternopil: Kryla, 2020. - 160 s.
2. Kusnezh V. Svit Biblii. Podorozh Batkivshchynoiu Isusa Khrysta. Kyiv : Kairos, 2022. 296 s.
3. Sviate Pysmo Staroho i Novoho Zavitu : v 2-kh ch. / per. o. I. Khomenko; povnyi pereklad, zdiisnenyi za oryh. yevr., aram. ta hrets. tekstamy. Kyiv : Misioner, 2020. Ch. 1 : Staryi Zavit. 1126 s. ; Ch. 2 : Novyi Zavit. 350 s.
4. Barton D. Exodus 22:2 – The Bible and Self-Defense. Liberty University Law Review: Vol. 8 : Iss. 3, Article 6. URL : https://digitalcommons.liberty.edu/lu_law_review/vol8/iss3/6/?utm_source=digitalcommons.liberty.edu%2Fflu_law_review%2Fvol8%2Fiss3%2F6&utm_medium=PDF&utm_campaign=PDFCoverPages (дата звернення : 18.12.2025.)

5. Bible Commentaries. 1 Samuel 17. Gill's Exposition of the Whole Bible. URL : <https://www.studylight.org/commentaries/eng/geb/1-samuel-17.html> (дата звернення: 18.12.2025.)
6. Bible Commentaries. Ecclesiastes 3 Everett's Study Notes on the Holy Scriptures. URL : <https://www.studylight.org/commentaries/eng/ghe/ecclesiastes-3.html> (дата звернення: 18.12.2025.)
7. Bible Commentaries. Genesis 9. Haydock's Catholic Bible Commentary. URL : https://www.studylight.org/commentaries/eng/hcc/genesis-9.html?utm_source=chatgpt.com (дата звернення: 18.12.2025.)
8. Bible Commentaries. Proverbs 24. Haydock's Catholic Bible Commentary. URL : <https://www.studylight.org/commentaries/eng/hcc/proverbs-24.html> (дата звернення: 18.12.2025.)
9. Bible Commentaries. Psalms 143 (144). Haydock's Catholic Bible Commentary. URL : <https://www.studylight.org/commentaries/eng/hcc/psalms-143.html> (дата звернення: 18.12.2025.)
10. Capps K. David, man of God and man of war. URL : <https://www.fromthefray.com/david-man-of-god-and-man-of-war/> (дата звернення: 18.12.2025.)
11. Kopel D. The Torah and Self-Defense. Penn state law review. Vol. 109:1. 2004. URL : https://www.researchgate.net/publication/228206284_The_Torah_and_Self-Defense 26 p. (дата звернення: 18.12.2025.)
12. Kopel D., Gallant P., Eisen J. The Human Right of Self-Defense. 2007. URL: https://www.researchgate.net/publication/228177997_The_Human_Right_of_Self-Defense (дата звернення: 18.12.2025.)
13. Koplitz M. The Psalm Project Discovering the Spiritual World through the Psalms - Psalm 144. 2023. P. 1-14. DOI: <https://doi.org/10.5281/zenodo.7696249>

*Стаття надійшла до редакції 19.12.2025 р.
Стаття рекомендована до друку 29.12.2025 р.*